

TAMÁS ILDIKÓ

NEM JÁRSZ ÁT AZ ESZEMEN. HUMOR A DIÁKFOLKLÓRBAN

1. Bevezetés

Tanulmányomban egy folyamatban lévő diáklóklórkutatás¹ eddigi tapasztalatait (tkp. előkészületi fázisát) foglalom össze a humoros megnyilvánulásokra fókuszálva.

Az MTA BTK Néprajztudományi Intézet folklór témacsoportjának közös projektjeként készülő *Népköltészeti lexikon* előkészítő munkálatai során került előtérbe, hogy a gyermek- és diáklóklór mennyire elhanyagolt téma a kortárs folklórisztikában. A gyermekfolklórra vonatkozó tanulmányok, ha meg is jelennek időnként, sokszor azt a több mint 100 évre visszanyúló szemléletet viszik tovább, amely szerint ez a korpusz a tágabban értelmezett folklóron belül kifejezetten reliktum jellegű, ősbibb, archaikusabb elemeket őriz, amelyek –persze szövegromlással, de – fennmaradtak gyermekszájon (Küllős 2012: 67, 483; Lázár 2010: 117–128, 2012: 54). Az újabban megjelenő gyermekfolklór-antológiák is az ún. klasszikus műfajcsoportokat követik, a hagyományos tematika szerint rendezik az anyagot (mint például: dajkarímek, kiszámolók, csúfolók stb.). Ezek mindegyikéből nagyon hiányzik egy széles spektrumú kortárs anyag, ami sajnos a gyűjtési módszerből is következik, ui. a közreadott korpuszok anyagának jelentős része nem „gyermekszájról”, a kutató/közreadó által közvetlenül gyűjtött, résztvevő megfigyelésen, beszélgetéseken alapuló terepmunka eredménye. Sokkal inkább közvetett adatokra épülő (például pedagógusok gyűjtéseire), vagy felnőttek (sokszor kifejezetten idős emberek) visszaemlékezéseként lejegyzett anyagról van szó. Mindezekből ritkán derül ki, hogy mi a formális, és mi az informális úton hagyományozódó rész, ti. a mondókákat, gyermekjátékdalokat többnyire az óvodapedagógusok, tanítók is tanítják szervezett formában, intézményes keretek között és oktatási segédletek felhasználásával. Itt érdemes legalább zárójelben megjegyezni, hogy ennek jelentősége mennyire eltölpül a történeti korpusz vizsgálatában, holott már a 20. század elején (sőt korábban) is meghatározó volt a pedagógusok, a tankönyvek, továbbá a tömegirodalom (ponyvák, kalendáriumok stb.) szerepe a folklór, így a gyermek- és diáklóklór formál(ód)ásában.

Gyermekfolklóron általában a legkisebbek folklórlját értjük, körülbelül az általános iskolai alsó tagozat végéig nyújtható a felső korhatár (pl. Katona 1979). A 10–18 éves korosztály folklórljáról pedig gyakorlatilag alig vannak adataink, mert ez a korosztály a kutatás vakfoltjában ragadt. Bár a „Childlore” kutatásának többféle hagyománya, megközelítése alakult ki, nagyon kevés alkalommal merül fel annak szükségessége, hogy a gyermekfolklór hordozó közegét ne homogénként kezeljék, és az átmeneti, a pubertásból a felnőtté válás időszakát külön kategóriaként kezeljék (Grider 1980: 160–165). A gyűjtések, archívumok anyaga alapján a 10/12–18 év közötti fiatalok korcsoportjainak sajátos

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/00391/16).

folklórját alig tárták fel Magyarországon és nemzetközi viszonylatban is, ezért fontosnak tartom az általam felgyűjtött és más, elsősorban internetes forrásokból származó szövegkorpusz főbb jellemzőinek bemutatását, néhány markánsan kirajzolódó szövegcsoporthoz szerkezeti, stilisztikai sajátosságaival együtt.

2. A diákközlő vizsgálatának főbb szempontjai

A vizsgálat elején felmerülő legfontosabb kérdések a következők: Hogyan definiáljuk a diákközlőt? Hogyan viszonyul a közlő hagyományosan feltételezett (korcsoportok szerinti, szóbeli és írásbeli) regisztereihez, valamint a tájegységek és a társadalmi rétegek/csoportok szerinti relációkhoz? Továbbá, a jelen kötet tematikájához alkalmazkodva: beszélhetünk-e kifejezetten diákközlőről?

Első lépésben arra voltam kíváncsi, hogy milyen alaptézisek állapíthatók meg a korábbi kutatások és a közlőszintetika szakirodalom áttekintésével. A korábban is említett, a témára vonatkozó hatalmas hiátust a kutatásban jól szemlélteti az *Ethnographia* digitális adatbázisában folytatott keresés. A diákközlő, illetve a diákközlő keresőszavakra adott találatok száma 0! A diákközlőre már van 6 találat, illetve egyszer előfordul a diákközlő és a diákközlő kifejezés is, utóbbi csak lábjegyzetben. A diákközlő témájához kapcsolódóan figyelemre méltó dr. Panka Károly *A pataki közlővilág közlőjeinek kincse* című gyűjtéséről megjelent ismertetés, amelyből az alábbiakban idézek néhány, a diákközlő témájához kapcsolódó fontos megfigyelést:

A régi pataki közlő hű tükrö, a több százados pataki iskola belső története, mozaik-képekben szétszórt kortörténelem: részben személyes élményeken, részben ősi hagyományokon alapuló visszaemlékezések. De bármily érdekes és értékes is ez a 270 lapos könyv, az *Ethnographiát* főképp csak ez utóbbiak érdeklí s ez az ismertetés is csak ezek szempontjából íródott. Idézett népdalai (130.) és közlői (40., 100.) időhöz kötöttek s ezért népdalaink kortörténeti meghatározásánál feltétlenül számbaveendő adalékok; idetartozólag különösen figyelemreméltó részlet az, amelyben (Harsányi István) a sárospataki eredetű népdalokat igyekeznek megállapítani (85.). *Igen becsesek aztán azok az közlők, amelyek az oly kevésbé ismert közlőkhöz kapcsolódnak; egyrészt különböző közlőkhöz fűződő hagyományos vagy rögtönzött közlő (83., 86., 196., 199.), másrészt tanácsadó (32., 133., 200.) vagy közlő (66., 95., 151.) tréfa, vagy végül a közlő hagyományos adata (200., 211., 226., 236.). Közlőszintetika leggyakrabban becsüendő a közlő közlők, az ú. n. közlő közlők, a protestáns közlőszintetika ez a saját külön közlője, mert amint a közlő adatok (76., 95., 102., 122., 144., 145., 221.) bizonyítják: közlőszintetika és közlőszintetika gyermekközlőink egyrészt eredete ezekben közlő; ilyen közlő közlő lett közlőszintetika pl. Közlőszintetika, Tóti: közlőszintetika jár a közlő (221. Közlőszintetika Gyűjtés, 175.). A közlő közlők (közlők) egyrészt is a közlőszintetika csúszintetika csinálközlőire vezethető vissza; világos bizonyítéka ennek a 43. lapon közlő közlő, melynek (most már látható) közlőszintetika Makoldy Viktor a közlő Dálnokról közlő az *Ethnographiában*. (Szendrey 1926:199; közlők: T. I.)*

Az ismertetésben kiemelt részekkel azt szerettem volna illusztrálni, hogy a diákközlő mindig szervesen betagozódott a tágabb közlőbe, és bizonyos esetekben erőteljesen

alakította azt. Bár az ismertetés írója elsősorban a „bevett” néprajzi kategóriák, folklór-műfajok meglétére reflektál (népdal, rigmus, csúfoló, falfirka stb.), kiemel kifejezetten a diákközlőre jellemző jelenségeket is. Mindezek komolyabb elemzésére nincs itt lehetőség, a jelen tanulmány szempontjából viszont fontos megállapítást tehetünk: a diákközlőt javarészt humoros megnyilatkozások jellemzik. A továbbiakban ennek a „diákközlőhumornak” a főbb jellegzetességeit vizsgálom.

3. Mi(lyen) a diákközlőhumor?

Általánosságban diákközlőhumornak tekinthető minden, a diákok körében kedvelt, az iskolai élettel kapcsolatos humor. Ha egy árnyaltabb, de a részletes értelmezést egyelőre csak megelőlegező munkadefiniíciót kívánunk adni, javaslatom a következő:

A diákközlő önálló kategóriaként kezelhető, a mindennapi nyelvhasználat és a folklór határán keletkező jelenségeket foglal magába, általában meglévő műfaji vagy egyéb struktúrákat tölt meg aktuális tartalommal. Számos megnyilvánulását a humorosság jellemzi.

A diákközlőt tehát (és itt a fentebb idézett 1927-es *Ethnographia*-cikkre is visszautalhatunk) a humoros témák és műfajok túlsúlya jellemzi.

A továbbiakban nézzük meg, hogyan finomítható tovább a meghatározás, és egy kutatás kezdeti fázisában milyen tényezőket érdemes figyelembe venni. *Műfaji és tematikus megközelítésben* ide sorolhatók a viccek és egyéb humoros műfajok, amelyek témája a diákság, diákélet, tanárok. Az már most látszik, hogy a folklorisztika által használt műfaji kategóriák itt nem elégségesek, és a tematika is egyértelműen bővíthető. *Pragmatikai szemzőkből* a diákközlőhöz tartozik mindaz, amit a diákok alkotnak, alakítanak, felhasználnak, továbbadnak, megosztanak. Nagyon fontosak továbbá a *kommunikációs szempontok*: Kinek vicces? Csoporton belül humorforrás, vagy jellemzően kifelé hat humorosan? A humor működése esetenként csak egy adott belső diskurzusban észlelhető, azaz csak a beavatottak számára humoros. A beavatottság is több szinten értelmezhető: mikroszinten egy összeszokott társaság közös tudásregisztere (amelyet a sok-sok egyéni tudásból a közös élmények, tapasztalatok, egymás közötti tudásmegosztások, speciális belső nyelvi kódok formálnak közös diskurzussá), makroszinten pedig az adott korosztályra jellemző nyelvhasználat, a rájuk jellemző pszichikai-kognitív tényezők hasonlóságai generálnak (Bańcerowski 2008, 2010). A nevelés tárgyává válástól a szándékos nevettségig szintén széles spektrumban írható le a diákközlő mint jelenség, és a spektrumban kijelölhető helyi érték szoros összefonódást mutat a beavatottság fokával.

A kommunikációs szempontok alapján kap különös jelentőséget a tanulmány elején feltett második kérdés, ti. hogy *hogyan viszonyul a diákközlő a folklór hagyományos feltételezett regisztereihez, valamint a tájegységek, társadalmi rétegek/csoportok szerinti relációkhoz?* A diákság több korcsoportot adott helyen, módon (intézmény, osztály) egy közös diskurzusmezőbe tömörítő csoport. Társadalmi háttérét tekintve inkább az általános iskolában, a lokalitás szempontjából pedig a középiskolában összetettebb a kép. Ezt fontos figyelembe venni, mert a humorhoz kell a közös értelmezési tartomány. Ehhez általánosságban elég a közös nyelv, kultúra, lokalitás, de vannak a humor működésének kisebb, zártabb regiszterei, ahol az általában hozzáférhető, ismert információk mellett

jelen van egy zártabb, speciálisabb értelmezési tartomány. A beavatottság hiányában, generációs vagy egyéb különbségek esetén a humor egyszerűen nem vagy nem megfelelően működik, és a humornak ez az aspektusa kívánja meg leginkább a hagyományos folklorisztikai gyűjtési módszerek mellett az antropológiai terepmunkát, a résztvevő megfigyelést. A diáklöklör egy különleges diskurzusmező, egy többnyire informálisan megosztott tudásregiszter, nagyon különböző műfajok és jelenségek figyelhetők meg.

A diáklöklör alakulásában kiemelendő szempont, hogy – míg a gyermeklöklört túlnyomóan a szóbeliség jellemzi – az információszerzésben és -átadásban egyre inkább összefonódik az írásbeliség és a szóbeliség dimenziója. Egy későbbi fázisban pedig (vagy akár az írásbeliség kompetenciájának megszerzésével párhuzamosan) a hagyományos közösségi lét mellett kialakul a diákok online csoportokhoz való kötődése is, jóllehet a tagság szempontjából az online és offline térben jelentős lehet az átfedés. A diáklöklört, bármennyire is egyetlen kategóriaként próbáljuk értelmezni, korosztályok szerinti felbontásban is vizsgálni kell. Természetesen ez a jellemző inkább egy folyamatábrán írható le, mint egymástól tipológiailag élesen elkülönülő csoportokban. Ennek vizsgálatában nagyon fontos adalékokkal szolgálnak a nyelvtudomány és a pszichológia ide vonatkozó eredményei. A gyermeknyelvi kutatások igazolják, hogy *a gyerekek olyan szövegeket alkotnak, vesznek át és használnak, amelyek a korosztályukra jellemző készségeknek megfeleltek.* A humor működéséhez elengedhetetlen, hogy megtanulják a konkrét jelentés mögött a szándékolt vagy átvitt jelentést is felismerni. Ez a pragmatikai kompetencia a 12–14 éves korosztálynál már az alapkészségek közé tartozik, míg a 6–8 évesek még ritkábban tudják értelmezni a mögöttes jelentéseket, így például az iróniát. A korcsoportok közötti különbségekkel leginkább a pszichológia foglalkozik. A humorfejlődés szempontjából a 7–12 éves kor különösen fontos, mert ebben az időszakban felgyorsul a kognitív és érzelmi érés (Führ 2002; Neuß 2003; Pap 2006). Ilyenkor a

legmagasabb a korreláció a humor, a fantázia és a kreativitás között. 7–8 évesen még a testi akciós humor a kedvelt, 9–10 évesen már imitálja a megtapasztalt vidám dolgokat, magán még mindig ritkán nevet. A humor forrása még az élmények átélése és nem a tudatos tanulás. [...] A szatirikus technikák a kamaszkor kezdetén, 11–12 éves korban jelennek meg először. Ekkor találják ki és fedezik fel a saját humorukat is. [...] A kamaszhumor rokonságot mutat a felnőttekével. Eltűnik vagy átalakul, megedződik a naivitás, és megjelennek azok a negatív humorformák is, amelyekkel nemi identitásukat, csoporthoz, nagyobb közösséghez tartozásukat fölénnyel, esetleg gyűlölködve (szexista, rasszista viccekkel) fejezhetik ki. (Pap 2006: 30–31.)

A körülbelül 12 éves kor körüli pszichés átalakulást alátámasztják saját diáklöklör-kutatásaim is. A farsangi műsorok példáján szeretném ezt szemléltetni. A helyszín egy budapesti nyolcosztályos gimnázium.

4. Egy diáklöklör-tipológia lehetséges kategóriái

A továbbiakban néhány tematikus csomópontról és jellegzetes alkotásmódokról lesz szó röviden, amelyek az általam vizsgált anyagban egyértelmű összefonódást mutatnak a humorral.

4.1. Idegen nyelv, kevert nyelv, halandzsa

4.1.1. Makaronizmus

Az érthetetlen, vagy a hétköznapiól eltérő nyelv számos kultúrában a humoros kifejezés eszköze, használata pedig a távoli múltban gyökerezik. Ennek egyik példájára, a makaronizmusra (kevert nyelvű költészet, illetve két vagy több nyelv, nyelvi réteg elemeinek összekeverése egy adott műben) már a 4. századból is ismertek görög és latin példák, fénykorát pedig a vágáns költészetben érte el, de népszerűsége a folklórban is kimutatható (Szigetvári 1911: 291–294; Tolnai 1920, 1930; Kardos 1932; Kovács 1972). Magyarországi megjelenése a 17–18. századtól adatható, különösen a *diákköltészet*ben. Például (Tálas 1931: 183):

Tyúkfia Egressel szakács ebédemre készics el,
Mádi borom hidegén a kotyogósba légyen!
Lisztibus ex albis Szaporás habarate galuscas,
Et facient vígados borque pohárque viros.

Az iskoladrámákban a karakterábrázolás és a szórakoztatás eszközeként szintén megjelenik a makaronizmus. A folklórban elsősorban nemzetiségi csúfolókban találkozunk makaronikus megoldásokkal, de népdalokban is előfordul (Kóczyány–Köllő 1972: 17):

Nincs Martonos bekerítve,
Szlobod e drumu.
Ki lehet menni belőle,
Nu bátye gindu.
Csak a rózsám maradt benne,
Lásze remuje!
Kiért holtig fáj a szívem,
Áse trebujel!

A kortárs példatárból kiemelhető a „tíz kicsi néger” kezdetű dal, amely bár nem valódi nyelveket ötvöz a magyarral, hanem halandzsát, az egyértelműen az idegen nyelv funkcióját tölti be, tehát inkább sorolható a makaronikus alkotások, mint a halandzsák közé (Tóth 2011: 117–118): *Tíz kicsi néger – tíz kicsi néger, / [...] egy dalt énekeltek – egy dalt énekeltek, / [...] Áramábábambá – áramábábambá, A mázámézámózá – á mázámézámózá.*

4.1.2. Tonaludátuszok (és hasonlók)

A tonaludátuszok tulajdonképpen halandzsa-, azaz nem valódi latin szövegek. Egyfajta nyelvi játék, amely a hangzással és a szegmentálás variálásával éri el a hatását. A látszólag valódi latin mondatokból a szóhatárok eltolásával magyar „olvasat” keletkezik: *Tona ludatus, tudus nimeratus* ('*Tón a lúd átúsz, tud úszni mer átúsz*') vagy *Si vita mala Caesare senata reparas andit* ('*Sívít a malac, és a résen át a répara sandít*').

Hasonló szójátékokra görög példák is vannak, ezek egyikét adja közre Szendrey Zsigmond az *Ethnographiában*: *hoj vereboj csiripuluzin en tojsz háztetojsz* (Szendrey 1926: 200).

Ennek a műfajnak a népszerűsége és ismertsége a diákéletben a latinoktatás visszazurolásával majdnem eltűnt, azonban olyan iskolákban, amelyekben ma is jelen van a latin nyelv, a tonaludátuszok újra és újra felbukkannak. A Fasori Evangélikus Gimnázium évenként megrendezett *Bábeli buli*-jában például rendszeresen színpadra is viszik a humoros latin álmondatokat, és a vizuális megjelenítés még tovább fokozza a humoros hatást.

4.1.3. Halandzsa

A halandzsa [...] szintről szintre haladva tagadja a nyelv egyes rétegeit: felfüggeszti a szóelemek jelentését, hogy leplezetlenül rajzolódjék ki a nyelv hangos arculata, önkényesen épít álmondatokat a jelentéssel bíró szavakból, álszöveget a jelentéssel bíró mondatokból

– írja Fónagy Iván (1975: 166). A halandzsa tipológiailag tehát két szinten vizsgálható, a halandzsaszó és a halandzsaszöveg szintjén (Tamás 2013). A közlés halandzsaiban szintén ez a két fontos csoport rajzolódik ki: (1) egyrészt az értelmes szavakból építkező, de morfológiai, frazeológiai vagy szemantikai megoldásaiban a konvenciókat felrúgó *halandzsaszövegek* csoportja, (2) másrészt pedig olyan *halandzsaszavaké*, mint az *apacuka* vagy *szőrösöm-bőrösöm*. A halandzsaszövegekben a tartalmi kohézió helyett a formai/stilisztikai jegyek (szótagszám, ritmus, rím, ismétlések, jellegzetes hanglejtés, esetleg nyelvtani megszerkesztettség) kapcsolják egybe a látszólag véletlenül egymás mellé sodródott szavakat, pl. *Mátyás király dobbintóra. / Dobd meg jobban, féloldalra*. A halandzsaszó szűkebb értelemben a hétköznapi szókincsén kívül eső, kitalált, jelentés nélküli szó, lehet azonban hangalakjában módosult értelmes szó, amelynek eredeti jelentése és funkciója az adott szövegekörnyezetben átértékelődik. A második csoport alaktani szempontból tovább bontható: a szó határán történő változások (pl. *Induladusz spiritusz, spiritusz...*) és a szó belseji változások (pl. *Péterke, Pátorka, vagy csoko-csoko-lá-lá / csoko-csoko-dé-dé...* stb.) eseteire. A halandzsa kialakulásában minden bizonnyal szerepe lehet az idegen nyelv utánzásának, a félrehallásnak, a titkosításnak, a prozódianak és az önmagáért való játéknak egyaránt. Az öncélú halandzsa mint humorforrás inkább a fiatalabb korosztályokban, tehát a gyermekközlésben jellemző, azonban vannak olyan esetek, amikor egy-egy konkrét eseménynek köszönhetően futótűzként terjed az egy-egy halandzsaszöveg a diákság körében. Ilyen például az országos szinten „híressé vált” *Alphaville*-dalszöveg sajátos átírása, a *bikicsunáj* (azaz *Big in Japan*). A *bikicsunáj* bekerült a diáknyelvbe, sőt a köznyelvben is elterjedt, és a nyelvtudás hiányának és az ebből fakadó nevétségessé válásnak a „terminus technicus”-a lett, olyannyira, hogy felbukkanása óta egyes nyelvtanfolyamok hirdetésében is megjelenik:

4.2. Tartalmi, nyelvi, képi áthallások

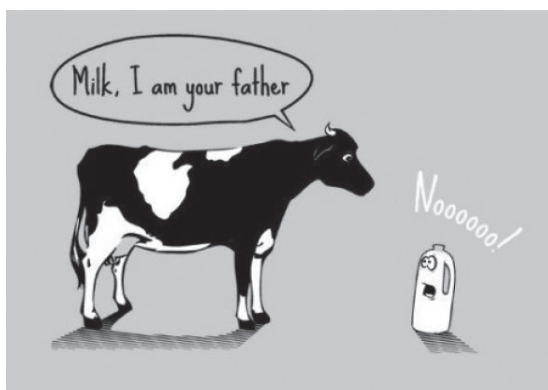
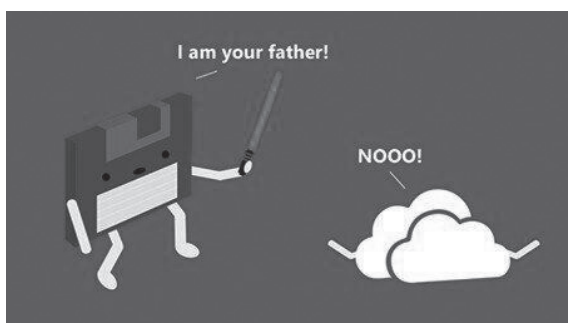
A kreatív humoros (verbális és képi) alkotások metaforikus gondolkodást tükröznek, és egyaránt jellemző rájuk a népetimológias szóalakítás és a tudatos nyelvi játék. Az utóbbi hatásosságát gyakran fokozzák azért, hogy a verbális és vizuális tartalmakat „elegyítik”. Hasonló, mégis elkülöníthető a *bikicsunáj*-jelenségtől a félrehallásnak az a típusa, amelyben szerepet kap az értelmezés, egy, az eredetitől eltérő tartalom behallása. Ez utóbbi általában a hasonló hangzássémára vagy írásképre alapoz, végeredménye és célja pedig a legtöbb esetben a humor. Jó példája ennek a dalszövegek vicces átalakítása, mint például, ahogy a *Personal Jesus* (Depeche Mode, 1989) egyik sorának esetében történt: a *Reach out and touch faith*-ből különböző megoldások születtek, például: *Richard touch me*, vagy az énekes nevét belefűzve a mondatba: *Reach out and touch Dave*.

A hangzássémákban rejlő lehetőségek jelennek meg a következő mémekben is. Bár a hasonló hangalak felhasználása itt is megfigyelhető, a vizuális megerősítés, a képi illusztráció további (szintén humoros) értelmezési síkokat ad hozzá a verbális alaphoz. A tematika a legváltozatosabb lehet, azonban nagyon népszerűek az egy-egy mozifilm, sorozat vagy akár reklámfilm ikonikus jeleneteiből kiinduló át- és továbbértelmezések, amelyeket a következő példák illusztrálnak. *Állj meg, Luke! A vesztedbe rohansz!* – ezt a mondatot minden *Star Wars* rajongó ismeri, a humoros továbbgondoláshoz nem kellett több, mint a *veszted* és a *Westend* hangzásbeli hasonlósága, egyfajta veszélyhelyzet felvázolása (jelen esetben a költekezés) és a „kifordított” jelenet képi illusztrációja. A második példa a 2017-ben bemutatott reklámfilmek közül a diákok között nagyon népszerűvé vált, szöveges üzenetet ritkán alkalmazó paródia, amelyben képi ábrázolás a *kasszás* és *kaszás* szavak hasonlóságára utal (*kasszás Erzsi* → *kaszás Erzsi*).

Hasonlóképpen ikonikus mondatként, számos variációban találkozunk *Darth Vader* (*Csillagok háborúja*) szavaival: *I'm your father*. Ezek a humoros „áthallások” (vagy még inkább: „áthajlások”) már elvontabb síkon működnek, bár bizonyos hasonlóságokat kiaknáznak (például a régi fekete telefon eszünkbe juttathatja *Darth Vader* maszkját, miként a floppy is, a második két ábrán csak a fekete szín utal jelzésszerűen *Darth Vader*-re). A vicces tartalom a kontrasztra és hihetlenségre (kétkedésre) épít, és pontosan ez az idézett mondat filmbeli olvasata is. A humor ezekben a példákban az egymáshoz valamilyen szempontból (leginkább fejlődésbeli, kronológiai vagy más összefüggés alapján) nagyon is közel álló, de a hétköznapokban mégis meglepően más, nem együttesen előforduló dolgok összekapcsolásából, egymás mellé helyezéséből születik.

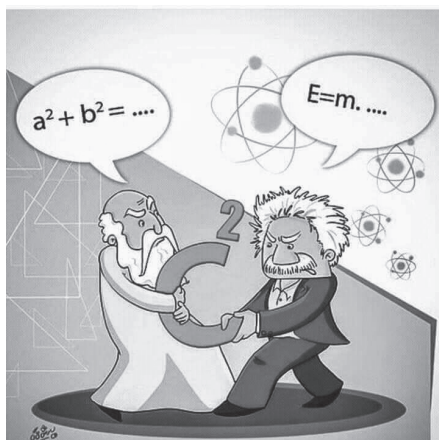
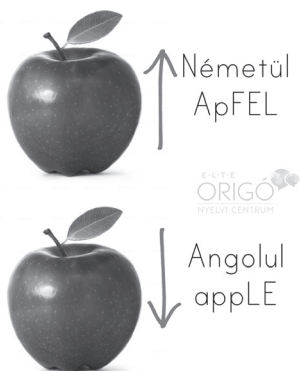
I'M YOUR FATHER

Az internetes folklór – miként az utolsó példák is illusztrálják –, kihasználva az elérhető eszközök széles tárházát, a szövegeket gyakran képi információkkal kapcsolja össze, és kreatívan veszi észre, használja fel a „közös nevezőket”, és egymástól meglehetősen távoli diskurzusmezőket kapcsol egybe. A különböző tartalmak valamilyen közös nevezőn alapuló összefésülésére (metaforikus újragondolására), új kognitív kategóriák létrehozására tett kísérleteket hosszasan lehetne még sorolni, befejezőként két kifejezetten „diákos” példa:²

² A példák Viberen megosztott internetes tartalmak az általam kutatott diákközösségben.

Az alma VERTIKÁLIS gyümölcs.

A bemutatott szövegpéldák jól illusztrálják, hogy a folklór a népetimológiában és a szó-játékban rejlő humort jól kiaknázza: a szóalakok és jelentések elválasztása, újragondolása, újrakeverése, a situációk átalakítása egy kis kreativitással a humor eszközzé és kifejezőjévé válhat. A szavak jelentésfelhőinek bővítése és szűkítése, a szavak felbontása és a részek újrendezése, újabb és újabb „vegyületek” előállítására egy-egy találó, megmosolyogtató rácsodálkozás kiváltója lehet.

4.3. Gyerekszáj

Az olasz író és tanár, Marcello d’Orta könyveivel indult a manapság „gyerekszáj” címkével³ az interneten is (blogokban, e-mailben, Facebookon és egyéb közösségi oldalakon) gyakran megosztott tartalmakat magába foglaló „műfaj”, amely valamely iskolai szituációhoz (felelés, dolgozat), tartalmilag pedig a tananyaghoz kapcsolódik. Ezekre egyszerűen jellemzőek a közeli kognitív tartományok összekapcsolásából eredő, valamilyen hasonlóságon alapuló (például bepólyálás, gipszelés) félreértések, másrészt a népetimológia⁴ jellegű tévesztések (például boltív – holdív, bioszféra – biblioszféra):

Az ókori Rómában holdíves vízvezetékrendszert építettek.

A fáraót a piramisokban begipszelték.

³ Szintén ezt a meghatározást alkalmazza Papp László (2001) diáklfolklór-antológiája.

⁴ A népetimológiát a következő definíció szerint használom: *A népetimológia nem egyszerű félrehallás, hanem egy kognitív folyamat, amelynek eredményeképpen új – sokszor humoros – szavak, szóalakok keletkeznek. A népetimológia mint a – direkt etimologizálást mellőző – szóalkotás/ szóalakítás egy módja nemcsak a hétköznapi szókincs egyes elemeinek alakulására van hatással, szövegszervező elv is egyben, amelyet számos folklóralkotásban kimutathatunk. A félrehallást és a népetimológiát a folklórisztikai szakirodalomban sajnos sokszor szinonimákként vagy ekvivalens fogalmakként találjuk meg. (A fogalom tisztázására vonatkozó javaslatokat ld. Tamás 2016).*

- Mi a tájfun?
- A tájfun kínai küzdősport, rokona a kung-fun...

- Sorold föl a Föld gömbhéjait!
- Külső köpeny, belső köpeny, esőköpeny...

- Hogy hívjuk másképpen az élet burkát?
- Az élet burka a biblioszféra.

Arany János a Toldit a Kisfalusi Társaság felhívására írta.

A Szentlélek postagalamb képében szállt az apostolokra.⁵

Hasonló alkotási mechanizmus figyelhető meg a szólás- és közmondástévesztésekben, valamint tudatos átalakításokban. A legtöbb esetben megfigyelhető a kontamináció és a redukció is, azaz két formulából egy lesz. Abban viszont van szabályszerűség, hogy mi olvad egybe. A távoli jelentéstartományok egybeolvadására nincs is példa az általam gyűjtött anyagban. Általában olyan proverbiumokat, állandósult kifejezéseket vonnak össze, amelyek hasonló jelentéssel bírnak, és hasonló szituációkra alkalmazhatók. Érzik tehát a mögöttes jelentést, a konkrét megfogalmazás azonban bizonytalanabbá válik, de éppen ettől válik humorossá a végeredmény:

Borsot tör felette.
Most már szorul a pácod.
Nem jársz át az eszemen.
Lehúzza róla a vizes lepedőt.
Elszállt alattuk a ló.
Örületbe kergül.
Kiugrasztjuk a majmot a vízből.

A szólások, közmondások a tananyag részét képezik, sőt, már az óvodai nevelésben is használják ezeket. Gyakoriak a felvételi tesztekben, kompetenciamérésekben is, használatuk tehát nem kopott ki a diáknyelvből, ugyanakkor egyre gyakoribbá válnak a fenti példák által illusztrált módosulások, amelyek sok esetben valódi tévesztések, és sokszor a tudatos humorizálás eszközei.

5. Összegzés

A tanulmányban bemutatott tipológia természetesen még sok tekintetben tovább bővíthető és bővíendő, az idézett példák a kutatás kezdeti fázisában legmarkánsabban megragadható kategóriákból adnak rövid áttekintést. A továbbiakban a diákfoklór (és ezen belül a diákhumor) lokális és általános jelenségeinek alaposabb feltárására lesz szükség.

⁵ A példák Viberen megosztott internetes tartalmak az általam kutatott diákközösségben, de jellemzően e-mailekben is továbbküldik, és egyéb, internetes forráson keresztül elérhetőek, pl.: <http://bouvet.cafeblog.hu/2015/01/08/iskolai-dolgozatok-gyongyszemei> [2018. 01. 08.].

A gyermekek/fiatalok között spontán alakuló tudásregiszter egyelőre alig vizsgált téma: mi az, amit egymásnak tanítanak meg (mert otthonról hozták, rokontól, ismerőstől, esetleg a médiából hallották); mi az, amit saját maguk alkotnak. Az alkotási folyamat maga is számos további tipologizálási lehetőséget kínál: a saját „szerzeményektől”, a játékosan tudatosan alakított szövegektől, daloktól, játékoktól a véletlenszerű módosulásokig⁶ (mint a félrehallás vagy a népetimológia).

Minden iskolához, annak tanáraihoz, hírességeihez, egyes eseményeihez különféle narratívák kötődnek, amelyek adott helyen és korcsoportokban élnek, formálódnak, és a lokális tudásregiszter részét képezik. Számos nyelvi megnyilatkozás azonban kifejezetten a virtuális térhez kapcsolódik, így nem vernakuláris vagy helyi, hanem vírusként terjedő, szinte mindenütt megtalálható jelenségként írható le. Tanulmányomban elsősorban az utóbbi csoportba tartozó, széles körben elterjedt humoros példákat mutattam be. Összefoglalásként elmondható róluk, hogy tartalmilag változékonyak, az aktuális eseményekre gyorsan reagálnak és reflektálnak, formailag/szerkezetiileg azonban ritkán jelennek meg jelentős újítások. Néhány folklórműfaj, mint például a vicc, találós, anekdota, proverbium szerkezete továbbra is gyakori sémaként használatos aktuális, új tartalmak megformálására. Ugyanakkor a folklór hagyományos kategóriái nem elégségesek a diákközlő körébe sorolható jelenségek tipologizálására és leírására, így a jövőbeni kutatás fontos feladata lesz a megfelelő rendszer kidolgozása is, amelyben a digitális tartalmak is könnyebben elhelyezhetők. Azonban a műfaji rendszer kidolgozásánál is fontosabb a pragmatikai megközelítés, az alkotási folyamat megismerése, az alkotások társadalmi beágyazottságának vizsgálata (például mennyiben és hogyan reflektálnak a saját, kisebb vagy akár a tágabb közösség fontosabb történéseire, megfogalmaznak-e kritikát, milyen körökben és hogyan hagyományozódnak, stb.). A vizsgálatban a szövegek tartalma mellett nagyobb figyelmet kell szentelni a formai/szerkezeti jellemzőknek és a nyelven kívüli tényezőknek, megvizsgálva a szövegek helyét és funkcióit az adott kultúrán, az azt használó közösségen belül, nem utolsósorban figyelembe véve a hagyományozásában részt vevők értelmezését meghatározó pszichikai és kognitív tényezőket.

Internetes források

- [https://hu.wikipedia.org/wiki/Bikicsun%C3%A1j#/media/File:Bikicsun%C3%A1j-plak%C3%A1t_\(BME\).jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Bikicsun%C3%A1j#/media/File:Bikicsun%C3%A1j-plak%C3%A1t_(BME).jpg) [2018. 01. 08.]
- <http://www.irodalmijelen.hu/05242013-1016/mr-bikicsunaj-tarca-kulturalis-mutaciokrol-memekrol-kereszeletu-celebekrol> [2018. 01. 08.]
- https://www.youtube.com/watch?v=Nr0_iCLKQdI [2018. 01. 08.]
- <http://nyultam.com/tag/westend/> [2018. 01. 08.]
- <http://www.pictame.com/tag/Kasz%C3%A1s> [2018. 01. 08.]
- <http://wandat-shirt.com/product/im-your-father/> [2018. 01. 08.]
- <https://twitter.com/juanpittau/status/464115618103693313> [2018. 01. 08.]
- <https://www.snorgtees.com/milk-i-am-your-father> [2018. 01. 08.]

⁶ A szövegmódosulásokra többnyire szövegromlásként tekint a folklorisztika, holott számos alkalommal kimutatható, hogy kifejezetten konstruktív folyamatokról van szó, és éppen ezek a (többnyire népetimológiás) módosulások jelentik a humor forrását, számos, kifejezetten kreatív továbbgondolással.

<https://hu.pinterest.com/mmf3b/school-cartoons/> [2018. 01. 08.]

<https://agent-k82.tumblr.com/post/152457840370/vertik%C3%A1lis-gy%C3%BCm%C3%B6lcs> [2018. 01. 08.]

(alma vertikális gyümölcs) [2018. 01. 08.]

Irodalom

- Bánczerowski Janusz 2008: Kommunikációs fragmentumok mint a nyelvhasználat alapvető egységei. *Magyar Nyelvőr*, 132/4. 432–442.
- Bánczerowski Janusz 2010: A nyelv szerepe az emberi valóság megalkotásában. *Magyar Nyelv*, 106/2. 129–145.
- Fónagy Iván 1975: Halandzsa. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 160–166.
- Führ, Martin 2002: Coping Humor in Early Adolescence. *HUMOR: International Journal of Humor Research*, 15/3. 283–304.
- Grider, Sylvia Ann 1980: The Study of Children's Folklore. *Western Folklore*, 39/3. 159–169.
- Kardos Tibor 1932: Makaronikus költészet. *Magyar Nyelv*, 28/1–2. 164–165.
- Katona Imre 1979: Gyermekekfolklór. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar folklór*. Budapest: Tankönyvkiadó. 375–391.
- Kovács Ágnes 1972: Két régi magyar–román vegyesszövegű táncnóta kérdéséhez. *Ethnographia*, 83/2–3. 293–296.
- Kóczyány László – Köllő Károly 1972: *Égő lángban forog szívem. Régi magyar kéziratos énekeskönyvekben fennmaradt román világi énekek*. Kolozsvár: Dacia Könyvkiadó.
- Küllös Imola 2012: *Közkezen, közszájon, köztudatban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lázár Katalin 2010: Alakulások és romlások a magyar népi játékok szövegeiben. In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 117–128.
- Lázár Katalin 2012: Történetiség a népi játékokban. *Ethnographia*, 123/1. 48–78.
- Neuß, Norbert 2003: Humor von Kindern: Empirische Befunde zum Humorverständnis von Grundschulkindern. *Televizion*, 16/1. 12–17.
- Pap János 2006: Puer ridens. Humor az iskolában. *Új Pedagógiai Szemle*, 56/5. 25–34.
- Papp László 2001: *Diákhumor*. Debrecen: Ethnica.
- Szendrey Zsigmond 1926: Panka Károly dr.: A pataki diákvilág anekdotakincse. (könyvismertetés). *Ethnographia*, 37/4. 199–200.
- Szigetvári Iván 1911: *A komikum elmélete*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Tálas István 1931: Makaronikum 1718-ban. *Magyar Nyelv*, 27/5–6. 183.
- Tamás Ildikó 2013: Halandzsa (nonszensz) a folklórban. Szövegkonstrukciós és -de(kon)strukciós megoldások nyelven innen és túl. *Ethno-Lore*, 30. 321–359.
- Tamás Ildikó 2016: „Mojtírtó koktél”, túrós derelye, bim-bam. Röviden a népetimológiáról, a belehalásról és a hangutánzásról. *Ethnographia*, 127/4. 582–605.
- Tolnai Vilmos 1920: Makaróni szavak. *Magyar Nyelv*, 16. 142–143.
- Tolnai Vilmos 1930: A makaróni nyelv és irodalom. *Magyar Nyelv*, 26. 241–248, 337–346.
- Tóth Piroska Anna 2011: Városi gyermekfolklór. Mátyás királytól a gumiremetéig. (Szakdolgozat). Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet, Folklore Tanszék.